

XIX. Yüzyıl Ortalarında İspir Kazasında Vakıflar (Evkâf Nezâreti Defterlerine Göre)

Yunus Özger*

Özet

Vakıflar, Osmanlı sosyo-iktisadi yapısında son derece önemli rol üstlenmiş kurumlardır. Eğitim, sağlık ve kültür başta olmak üzere birçok alanda hizmet vermişlerdir.

Tarihi oldukça eskieye dayanan ve XVI. yüzyılda Osmanlı egemenliğine giren İspir yöresinde de bu bağlamda vakıflar tesis edilmiştir. Bir kısmının kuruluşu XIII.yüzyıla kadar uzanan yapılar, vakıflar sayesinde günümüze kadar ayakta kalabilmişlerdir. Bu çalışmada evkâf defterleri kullanılarak, XIX. yüzyılda İspir'de varlığını sürdüren on altı vakıf tespit edilmiştir. Bunların yıllık gelir gider durumu, istihdam edilen personel sayısı ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Vakıf, İspir, sosyal yapı, XIX. yüzyıl

Erzurum iline bağlı İspir ilçesi, coğrafi olarak Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz bölümündedir.¹ Denizden 1200 metre yükseklikte, Çoruh vadisinde,² nehrin kenarında³ kurulmuş bir yerleşim alanıdır.⁴

İspir adı,⁵ Herodotos tarihinde "saspeir",⁶ Ksenophon'da ise "hesperit" olarak geçmektedir.⁷ Bizanslı Fastus'ta ise "sber/sper" diye anılmaktadır.⁸ Şeh-

* Yrd.Doç.Dr. Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi- Yozgat.
Eposta: yunusozger@yahoo.com

¹ Mustafa Yılmaz Çağlayan, *Şu Bizim İspir*, Erzurum 1981, s.1.

² Çoruh Vadisi, Artvin bölgesinden başlayıp, geniş Bayburt ovasında hafif bir eşikten sonra Kelkit vadisine geçer. Ayrıntı için bkz. Veli Ünsal, *Tarihi ve Arkeolojik Yönüyle Bayburt-İspir-Yusufeli Çoruh Havzası*, Trabzon 2006, s.20.

³ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügâtı*, I, İstanbul 1314, s.70.

⁴ İspir'in coğrafi özellikleri için bkz. Abdullah Köse, *İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1991, s.12.

⁵ İspir adı ve tarihçesi ile ilgili kısım, daha önce tarafımızdan hazırlanan, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İspir ve Köylerinin Nüfusu" adlı çalışmada ele alınmış olup, bu bölüm de aynı yerden yararlanılarak yazılmıştır. Bkz. Yunus Özger, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İspir ve Köylerinin Nüfusu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, yıl 14, sayı 34, Erzurum 2007, s.276-277.

⁶ Herodotos, eserinde İskitler'in sınırını çizerken "yükü hafif olan bir adam Matiotis gölünden Phasis ve Kokhis'e otuz günde yürür. Kokhis'ten sonra Media'ya kadar açılacak yol o kadar çok değildir, zira bu iki bölge arasında bir tek ulus vardır, bunlar Saspeir'lerdir." diyerek Saspeir'in İspir olduğuna işaret etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Herodotos, *Herodot Tarihi*, (çev. Müntekim Ökmen), İstanbul 1991, s.50.

⁷ Ksenophon, *Anabasis (Orbinlerin Dönüşü)*, (çev. Tanju Gökçöl), İstanbul 1998, s.256.

⁸ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451- 1590)*, Ankara 1998, s.115.

rin adının, Çoruh nehri kıyısına yerleşmiş bir Saka toplumunun adından geldiği de ileri sürülmektedir.⁹

İspir ve çevresi tarih öncesi çağlarda son kalkerolitik ve özellikle eski Tunç çağından itibaren yoğun yerleşme görmüştür. Tarihi çağlarda ise Hayaşa ve Diauehi krallıklarının hâkimiyet alanında kalmıştır.¹⁰

Bizans döneminde Theodosiopolis Theması içerisinde yer alan İspir, genelde Gürcü-Bizans mücadelesinde rol oynamıştır.¹¹ Bölge İbrahim Yınal komutasındaki Selçuklu ordusunun 1048 yılındaki Pasinler zaferi ile Selçukluların eline geçmiş, Malazgirt zaferi sonucu kesin olarak Türk yurdu olmuştur.¹²

Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın komutanlarından Ebû'l- Kasım Saltuk Bey'in Erzurum'da kurduğu Saltuklular Beyliği, kısa sürede sınırlarını genişletip Erzurum'dan sonra Bayburt, Tercan, Oltu ve Micingerd kazalarını sınırlarına kattığı sırada İspir de buna dahil edilmiştir.¹³ Böylece bir süre Saltuklu egemenliği altında kalmış, devletin yıkılışı sonrasında bu defa Erzurum Selçukluları hâkimiyetine girmiştir. Beyliğin kurucusu olan Mugiseddîn Tuğrul Şâh zamanında İspir Çarşı Camii inşa edilmiştir.¹⁴ Yörede daha sonra sırasıyla İlhanlı, Eretnalı, Karakoyunlu, Timurlu, Akkoyunlu ve Gürcü krallığı hâkimiyetleri yaşanmıştır.¹⁵

İspir yöresi, birçok Batılı seyyah tarafından da ziyaret edilmiş ve eserlerine konu olmuştur. 1836 yılında Erzurum'u gezen İngiliz yer bilimcisi Hamilton, bunlardan biri olup eserinde İspir kalesini *Çoruh'un sağ kıyısında büyük bir volkanik kaya üzerine inşa edilmiş yapı* olarak tasvir etmiştir.¹⁶

Yörenin Osmanlı hâkimiyetine geçişi kesin olarak bilinmemekle beraber, 1514 Çaldıran seferi sonunda alındığı ve 1515 yılında sancak yapılarak yönetiminin Trabzon atabeyi olan Bayraklı-oğlu'na verildiği kabul edilmektedir. Ancak İspir Sancakbeyi'nin, 1517 yazında Gürcü savaşları esnasında şehit olması ve aynı tarihlerde yazımına devam edilen Kemah ve Bayburt sancaklarının 1516-1518 tarihli tahrir defterinde İspir'in bulunmaması bu konuda iki ayrı görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna göre, İspir için ayrı bir tahririn yapılmış olma ihtimalinin akla gelebileceği ifade edildiği gibi, burasının

⁹ İsmail Kayabalı; Cemender Arslanoğlu, *Beş Nehir (Çoruh, Kür, Aras, Dicle ve Fırat) Boyunun Türklüğü*, I, Ankara 1990, s.16.

¹⁰ Veli Ünsal, *Eskiçağ'da İspir ve Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000, s.76.

¹¹ Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyet Erzurum*, Ankara 1992, s.6.

¹² A.Murat Aktemur, İ.Umut Kukaracı, *Kültür Varlıkları İle İspir*, Erzurum 2004, s.8.

¹³ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2004, s.19; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s.281.

¹⁴ Saltukluların yıkılışı sonrasında Erzurum ve çevresinde 1202-1230 yılları arasında Erzurum Selçukluları hüküm sürmüştür ve İspir de çevresindeki yerleşim alanları ile birlikte Erzurum Selçuklularının egemenliğine dahil olmuştur. Bkz. Konukçu, *Erzurum*, s.45, 90, 136.

¹⁵ Aktemur; Kukaracı, *Kültür Varlıkları İle İspir*, s.9.

¹⁶ William J. Hamilton, *Researche in Asia Minor, Pontus, and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology*, London 1842, s.222.

devam eden Gürcü savaşları sırasında elden çıkmış olabileceği de ileri sürülmüştür.¹⁷

İspir Sancağı, 1520 yılında kazaya tahvil edilerek kendisine bağlı Çeremlü (Çermelü), Ovacık ve Kabahor nahiyeleri ile birlikte Bayburt Sancağına bağlanmıştır. 1529-1530 tarihli tahrir defterinde bu yapı aynen devam etmiştir. 1535 yılında Erzurum Beylerbeyliğinin teşkilinden sonra ise İspir, ayrı bir sancak olarak Erzurum Beylerbeyliğine bağlanmış ve bu durum yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.¹⁸

1647'de Erzurum'u ziyaret eden Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde İspir, Erzurum Eyaleti'nin sancakları arasında gösterilmiştir.¹⁹

XVIII. yüzyılın ilk yarısında yine Erzurum Eyaleti'nin livâları arasında yer alan İspir,²⁰ XIX. yüzyılda h.1283/1866 yılına kadar Erzurum Eyaletinin Erzurum livasına bağlı bir nahiye olarak idarî üniteye yerini almıştır.²¹

1866 yılında İspir'in idarî yapısında ciddi bir değişiklik söz konusu edilerek nahiyeden kazaya tahvil edilip, Erzurum livâsının yedi kazasından birini teşkil etmiştir.²² İspir'in bu idarî yapısı Bayburt sancağının teşekkülüne kadar varlığını sürdürmüş ve Bayburt sancağının teşkilinden sonra 1878 yılında buraya bağlanmıştır.²³ Sancağın lağvedilmesinin ardından bu defa Bayburt kazası ile birlikte Erzincan sancağına bağlanmış, ancak kısa süre sonra tekrar Erzurum sancağına dahil edilmiştir.²⁴

Kâtip Çelebi, İspir'i eserinde etrafında yüksek dağları ve kalesi olan bir şehir olarak tanıtmakta ve şehrin içinden akan Çoruh nehrinin her iki tarafında bağ ve bahçelerin bolca bulunduğunu söylemektedir. Meyve yönünden buranın zenginliğini de "... İsbir miyvekânidir.." şeklinde özetlemektedir.²⁵

¹⁷ Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.115, 116; Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri 1535-1566*, Ankara 1998, s.242.

¹⁸ İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s.26-27.

¹⁹ "...Evela sancağ-ı Karahisâr-ı Şarkî, Livâ-yı Kîçî ve Livâ-yı Pasin ve Livâ-yı İspir..." ayrıntılı bilgi için bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, (haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul 1999, s.104.

²⁰ Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevhîhâtı (1717-1730)*, Ankara 1997, s.21.

²¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye (DS)*, İstanbul, 1266-1283.

²² DS 1283, s.170.

²³ BOA., *Erzurum Ayniyat Defterleri*, nr.833, s.24.

²⁴ Bu hususta çıkan padişah iradesiyle... *Bayburt Sancağının 1303 senesi gayesinden itibaren mahsûsat-ı kaîmesinin kayd-ı terkin edilerek 1304 senesi Mart'ından itibaren nefsi Bayburt kazasıyla İsbir kazasının Erzincan sancağına ilhaki...* denilerek 1888 Mart'ı itibarıyla Bayburt'un ve İspir'in Erzincan Sancağına bağlanması kararlaştırılmıştır. Ancak yapılan bu irtibatın yanlış olduğu görülmüş ve 7 Şevval 1305/17 Haziran 1888 tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatasında "... Bayburt ve İsbir kazalarının Erzincan'dan ziyâde Erzurum'a münasib-i mevkiyesi bulunduğu işaret-ı mahalliye ve tahkikât-ı vaki'adan anlaşıldığından 304 senesi Mart'ından (1888 Mart) itibaren mezkûr kazaların Erzurum sancağına tahvil-i irtibatıyla..." denilerek her iki kaza Erzurum'a bağlanmıştır. Bunun için bkz. BOA. *Meclis-i Vükelâ (MV)*, nr. 33/20. 7 Şevval 1305/17 Haziran 1888 tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası; BOA. *İrade Dahiliye (İ.DH.)*, nr. 83765. 26 Rebiyyülevvel 1305/13 Aralık 1887 tarihli Sadaret tahrirâtı. Ayrıca İspir kazasının XIX. Yüzyıldaki sosyo-ekonomik yapısı için bkz. Yunus Özger, *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, İstanbul 2008, s.141-148.

²⁵ Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihannûma*, İstanbul 1145, s.325.

İspir'in bu tarihçesinden sonra, XIX.yüzyıldaki vakıfları hususuna geçilebilir. Ancak ondan önce, vakıf kurumunun tarihi gelişimi ve aşağıda sıklıkla kullanılacak vakıflarla ilgili teknik bazı terimler hakkında da bilgi vermenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

VAKIF KURUMU

Türk-İslam dünyasında toplumsal hayatın en önemli kurumlarından olan vakıflar, sosyal ve iktisadî hayat üzerinde derin tesirler yapan dinî-hukukî müesseselerdir.²⁶ Vakıf kelimesinin çoğulu evkâf ve vukuf olup, sözlük anlamı durdurma, hareketten alkoyma, ayakta bekleme, hapsetme ve dinlendirme olup²⁷ bir mülkü ebedi olarak kamunun istifadesine tahsis etmek anlamına da gelmektedir.²⁸

Vakıflar, karşılıklı yardımlaşma esasına dayalı, medeni bir müessese özelliği de taşımaktadır.²⁹ Nitekim Osmanlı Devleti'nde yollar ve köprülerin yapımı ve sulama çalışmaları gibi kamu işleri, hastaneler yapımı ve fakirlere yardım gibi sosyal yardımlaşma faaliyetleri, medreseler ve kütüphane yapımını teminat altına almaya yönelik kültür işleri, camiler inşası gibi din hizmetleri, vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür.³⁰ Osmanlı'daki vakıf geleneğinin başlangıcı, devletin kuruluşuna kadar gitmektedir. Nitekim ilk vakfın, Orhan Bey zamanında tesis edildiği kabul edilen bir gerçektir.³¹

Vakıf kurumu, diğer kurumlarda olduğu gibi XIX. yüzyılda bir takım değişikliklere tabi olmuştur. İdareyi bir çatı altına toplama ve kurumda bir takım yenilikler yapmak amacıyla, Sultan II. Mahmud zamanında 14 Ekim 1826 tarihinde çıkarılan irade-i seniyye ile Darphane Nezareti'nden ayrılarak "Evkaf-ı Hümayûn Nezareti" adıyla yeni bir nazırlık kurulmuştur.³² Böylece vakıflar bu günkü anlamda bir bakanlığa sahip olmuştur.

Nazırlığın tesisi akabinde vakıfların yıllık gelir-giderleri ve muhasebelerinin tutulduğu nezaret sonrası evkaf defterleri ortaya çıkmıştır. Çalışmanın ana konusu olan İspir vakıfları da, bu defterler vasıtasıyla tespit edilmiştir.

Esasında İspir kazasına ait vakıflarla ilgili en eski kayıtlar, XVI. yüzyıla ait tapu tahrir defterlerinde bulunmaktadır. 1529 tarihli defterde merkez ve muhtelif köylerde; Melik Halil Zâviyesi, Derviş Hüseyin Zâviyesi, Derviş Kılıç

²⁶ M. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî ve Tarihi Tekâmülü", *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, (Yayına hazırlayan Orhan F.Köprülü), Ankara 2005, s.295.

²⁷ Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s.27.

²⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993, s.377.

²⁹ İsmet Kayaoğlu, "Vakfın Menşei Hakkında Görüşler" *Vakıflar Dergisi* (VD), sayı XI, s.49; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s.2.

³⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Bir Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar", VD, sayı II, Ankara 1942, s.354; Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003, s.3.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfı", *Belleten*, cilt V, sayı 19, Ankara 1941, s.281-282.

³² Akgündüz, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s.283.

Zâviyesi, Derviş Evliya Zâviyesi, Şeyh Hüseyin Zâviyesi, Şeyh Abdî Zâviyesi, Derviş Âşik Zâviyesi, Hacı Derviş Köhne Pûş Zâviyesi, Şeyh Karakoç Zâviyesi, Şehit Osman Zâviyesi adlı vakıflar bulunmaktaydı.³³

İspir vakıflarının XIX. yüzyıldaki durumu hakkında en ayrıntılı veriler, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan *Nezâret Sonrası Evkâf Defterleri*dir. Bahsedilen dönemde İspir kazasında bulunan vakıflar, 1843, 1848, 1857–1858, 1862, 1864 ve 1866 yıllarına ait evkaf defterlerinden istifade edilerek ortaya çıkarılmış ve bunların XIX. yüzyıl ortalarında senelik gelir-giderleri, vakıf yönetici ve personelleri tespit edilmiştir.

EVKÂF NEZARETİ DEFTERLERİ'NE GÖRE İSPİR VAKIFLARI

Defterdeki verilerden yola çıkarak İspir'deki vakıfları iki başlık altında değerlendirmek mümkündür.

İSPİR MERKEZDEKİ VAKIFLAR

1- Cami-i Kebîr vakfı:

İspir Cami-i Kebîri (Ulu Camii), çarşı içinde olması nedeniyle halk arasında Çarşı Camii olarak adlandırılmaktadır.³⁴ Kitabesi tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı tarafından okunan caminin, 1200-1225 tarihleri arasında Erzurum'da hüküm süren, Erzurum Selçuklularının kurucusu Mugisüddin Tuğrulşah'ın³⁵ saltanatı esnasında Emir Şemseddîn Atabeg Erdem Şâh³⁶ tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir.³⁷ Ancak Cami-i Kebîr vakfının ne zaman tesis edildiği hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığı gibi, XVI.yüzyıl tapu tahrirlerinde de böyle bir vakfa rastlanmamaktadır.³⁸

³³ Ümit Kılıç, *XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaletinde Vakıflar*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2005., s.157-162.

³⁴ Aktemur, Kukuracı, *Kültür Varlıkları İle İspir*, s.67.

³⁵ Mugiseddin Tuğrul Şah, II.İzzeddin Kılıç Arslan'ın on bir oğlundan biridir. Babasının hükümdarlığı sırasında Elbistan Bölgesi meliki iken, onun ölümü üzerine kardeşi Süleyman Şah ile anlaşarak Erzurum melikliğine atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.41-42; Erol Kürkçüoğlu, *Ortaçağ'da Erzurum (V-XV. Yüzyıllar)*, Erzurum 2007; s.92. Konukçu, *Erzurum*, s.41.

³⁶ İ.Hakkı Konyalı, Emir Atabey Erdem Şâh'ın, Mugisüddin Tuğrul Şâh'ın oğlu Cihan Şah'a atabey olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, s.509-510; Konukçu, *Erzurum*, s.45, 90, 136.

³⁷ Erzurum tarihi ile ilgili önemli bir eseri kaleme alan Abdurrahim Şerif Beygu, Tuğrul şâh hakkında oldukça detaylı bilgi vermesine rağmen, söz konusu cami ve onun Tuğrul Şâh ile ilgisi hakkında herhangi bir malumat vermemektedir. Ayrıntı için bkz. Beygu, *Erzurum Tarihi*, s.41-48.

³⁸ Ümit Kılıç tarafından hazırlanan ve temel referans kaynağı olarak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde yer alan 29, 41, 43, 199, 205, 294, 387, 478, 540, 537, 557 numaralı tapu tahrir defterleri kullanılarak hazırlanan Doktora çalışmasında, İspir'deki diğer vakıflara yer verilmiş iken İspir cami-i kebir, Tuğrul Şâh camii ve ya buna yakın bir isimde cami vakfına rastlanmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, *a.g.tez*, s.157-162; BOA, 387 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri* (937/1530), Ankara 1997, s.857.

İspir Cami-i Kebîr vakfı³⁹ hakkında eldeki en eski kayıt 1843 yılına aittir. Bu tarihte caminin imam ve hatipliği ile vakfın mütevelliliğini Osman oğlu Hüseyin yürütmekteydi. Vefatı sonrasında ise Mehmed oğlu Ahmed'e bu görev tevcih edilmiştir. Senelik toplam geliri 325 kuruş olup, bunun 150 kuruşu Hırdamos⁴⁰ köyünden, 175 kuruşu da Şigonus köyü⁴¹ aşarından sağlanmaktaydı. Caminin temizlik ve aydınlatma ihtiyaçlarını karşılamak üzere iki personelinde ayrıca istihdam edildiği vakfın senelik 52,5 kuruş gideri vardı.⁴²

1862 yılında İsmail Halife'nin imam ve hatiplik yaptığı caminin, Hırdamos köyünden elde edilen geliri 460 kuruştur ve bunun tamamı imam ve hatip ücretine tahsis edilmiştir.⁴³ 1864 yılı muhasebe defterinde de caminin imam ve hatipliği ile vakfın mütevelliliğini yine İsmail Efendi'nin üstlendiği anlaşılmaktadır. Bu tarihte yine Hırdamos köyünden sağlanan senelik gelir toplamı 364 kuruş olup, bunun 316 kuruşu giderine tahsis edilmiştir.⁴⁴

2-Sultan Melik Halil vakfı

Melik Halil Gazi'nin, İspir'de iz bırakan şahsiyetlerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyıl tapu tahrir defterlerinde, biri İspir merkezde diğeri İspir'e bağlı Muhşin köyünde olmak üzere iki vakıf bulunmaktaydı.⁴⁵ Bundan başka yine İspir şehir merkezinde, inşa tarihi bilinmemekle beraber Kadıoğlu medresesi yakınında, adına yapılmış bir mescidin varlığına da rastlanmaktadır.⁴⁶

İ.Hakkı Konyalı, mescidin bânisi ile ilgili olarak, "...1200 veyahut 1201 miladî yıllarında öldürülerek veyahut hâkimiyeti elinden alınarak Erzurum beyliğinden uzaklaşan son Saltuk hükümdarı Melik Şah tarafından yaptırılmış olmasını tahmin ediyoruz..." diyerek, hem mescidin banisi hakkında bir fikir ileri sürmüş hem de Sultan Melik'in son Saltuklu hükümdarı olduğuna işaret etmiştir.⁴⁷ Ancak bu konuda başka bir ayrıntının olmadığı da yöre araştırmacıları tarafından ortaya konulmuştur.⁴⁸

Nezaret sonrası Evkaf defterlerinde İspir'de Melik Halil adına tesis edilmiş biri zaviye diğeri mescid vakfı olmak üzere iki vakıf yer almaktadır. Bir defterde *vakf-ı İsbir kazasında Sultan Melik Halil vakfı*⁴⁹ kaydı olup detaylı bilgi bulunmaz

³⁹ 17737 numaralı Evkâf defterinde cami vakfı, "*vakf-ı cami-i şerif-i kebîr Sultan Süleyman Han der neş-i kaza-yı İsbir*" şeklinde kayıtlıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., EV.d, nr.17737, s.6.

⁴⁰ Esenyurt köyü / Pazaryolu

⁴¹ Çiçekli köyü- İspir

⁴² BOA., EV.d, nr.12112, s.96, 98.

⁴³ BOA., EV.d, nr.17737, s.6.

⁴⁴ BOA., EV.d, nr.17773, s.105.

⁴⁵ Günümüzde İspir'e bağlı Öztoprak köyü olarak varlığını devam ettiren köy, 199 nolu tapu tahrir defterinde Muhorşin, XIX.yüzyıl evkâf defterlerinde Muhşin şeklinde yazılmıştır. Mukayese için bkz. BOA. TT.nr.199, s.94; BOA, 387 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri*, s.857; BOA., EV.d, nr.12112, s.96.

⁴⁶ Aktemur, Kucaracı, *Kültür Varlıkları İle İspir*, s.73.

⁴⁷ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, s.506.

⁴⁸ Aktemur; Kucaracı, *Kültür Varlıkları İle İspir*, s.73.

⁴⁹ BOA., EV.d, nr.12112, s.96.

iken; diğer bir defterde ise *vakf-ı zâviye-i Sultan Melik Halil*⁵⁰ ve *vakf-ı mescid-i şerif-i Sultan Melik Halil*⁵¹ ibareleri bulunmaktadır. Bütün bunlardan XIX. yüzyıl-da İspir kazasında Sultan Melik adına biri zaviye diğeri mescid olmak üzere iki vakfın bulunduğu sonucu doğmaktadır.

1843 yılında Sultan Melik Halil vakfının mütevelliliğini Seyyid Mustafa oğ- lu Seyyid Mehmed icra etmekteydi. Vakfın geliri, Muşşin,⁵² Pokisor⁵³ köyleri, Taraver? mezraası ile Gizkasor⁵⁴ ve Tâp⁵⁵ köyleri aşarından sağlanmaktaydı. Senelik 4.100 kuruş geliri, 450 kuruş gideri ve 3.650 kuruş da gelir fazlası var- dı.⁵⁶

1848 yılında Melik Halil zaviyesinin zaviyedârlığını şeyh Ahmed yürütmek- teydi. Vakfın bir yıllık toplam geliri 3.603 kuruştı. Aynı yıl toplam gideri ise 2.062,5 kuruştı.⁵⁷

Aynı yıl Sultan Melik mescidi şeklinde kayıtlı olan vakfın toplam geliri 840 kuruştı. Bunun 350 kuruşu mescidin imamına, 100 kuruşu müezzine, 100 kuruşu mescidin ihtiyaçlarına tahsis edilmişti. Yazıcı maaşı ve muhasebe harcı sonrası vakfın bir yılda 170 kuruş gelir fazlası vardı.⁵⁸

1863 yılında vakfın zâviyedârlığını Şeyh Mehmed yürütmekteydi. Aynı yıl senelik toplam geliri 6.520 kuruş olup bunun 450 kuruşu Gizkâsor köyünden, 600 kuruşu Pokisor köyünden, 720 kuruşu Taraver? köyünden, 2.540 kuruşu Muşşin köyünden, 2.000 kuruşu İspir kazasındaki bir çiftlikten ve 210 kuruşu da Kapuşurut mezrasından karşılanmıştı. Gelirinin 3.383 kuruşu zâviyenin yiyecek giderine, 280 kuruşu personel giderine, 70 kuruşu muhasebe harcı kesintisine ayrılmıştı. Aynı yıl vakfın 1.050 kuruş gelir fazlası vardı.⁵⁹

3- İç kalede bulunan cami-i şerif vakfı:

Evkaf defterlerine göre cami, tarihi İspir kalesi içinde yer almaktaydı. Ka- yıtlardan 1843 yılında harap durumda olduğu anlaşılan caminin, Ahbürek⁶⁰ ve

⁵⁰ BOA., EV.d, nr.13812, s.17,

⁵¹ BOA., EV.d, nr.13812, s.18,

⁵² Öztoprak köyü - İspir

⁵³ Akgüney köyü- İspir

⁵⁴ 12112 nolu Evkâf Defterinde vakıfla ilgili düşülen şerhte, " *Muşşin karyesi, Pokisor karyesi ve Taraver mezrası ve İspir kasabası karşısında Tâp ve Gizkâsor'da birçiftlik bunların aşâr-ı müstakili bu vakfın- dır...*" bilgisi verilmektedir. Buna göre, Tâp ve Gizkâsor, İspir'in karşısındaki yerler olarak ifade edilip, köy ve ya mezra olup olmadıkları hakkında net bilgi verilmemektedir. Aynı defterde کیز کا سور (Gizkâsor) şeklinde yazılı yer, XVI. yüzyıl kayıtlarında کر که سور (Gerkesor) şeklinde yazılmıştır. Günümüzde İspir'e bağlı her iki okunuşla aynı adı taşıyan herhangi bir köy bulunmamaktadır. Ancak Gizkâsor şekline en yakın okunuş olarak, Pazaryolu'na bağlı Rizkasor/Aycukuru köyü bulunmakta ancak iki köyün birbiriyle alakalı olup olmadığı hususu net olarak bilinmemektedir. Karşılaştırmak için bkz. BOA., EV.d, nr.12112, s.96; BO. TT. Nr.199, Ş.24. Vakıf defterlerinde تاپ "Tâp" olarak yazılı yer adı, günümüzde herhangi bir köy adı ile birebir örtüşmemekle beraber, İspir'e bağlı Tapsor/ Başköy köyü ile aynı yer olma ihtimali kuvvetlidir.

⁵⁶ BOA., EV.d, nr.12112, s.96.

⁵⁷ BOA., EV.d, nr.13812, s.16.

⁵⁸ BOA., EV.d, nr.13812, s.17.

⁵⁹ BOA., EV.d, nr.17773, s.134.

⁶⁰ Yeşilyurt köyü- İspir

Kalkons⁶¹ köylerinden sağlanan yıllık geliri 200 kuruştur. Mütevelliğini Hüseyin Ağa oğlu Boz Osman Ağa'nın yürüttüğü cami vakfın, yazıcı maaşı ve muhasebe harcından ibaret gideri ise 65 kuruştur. Müezzinliğini Halid Ağa'nın icra ettiği caminin, müezzinlik ciheti olarak elde edilen yıllık geliri de 75 kuruştur.⁶²

İSPİR'İN KÖYLERİNDE BULUNAN VAKIFLAR

1- Şeyh Mehmed cami-i şerifi vakfı:

Cami günümüzde Erzurum'un Pazaryolu ilçesine bağlı olan Hontus⁶³ köyünde Şeyh Mehmed adına inşa edilmiştir. İmam ve hatipliğini 1843 yılında Derviş Ahmed yürütmekteydi. Vakfın senelik geliri 450 kuruş olup, bunun 150 kuruşu Norgâh köyünden,⁶⁴ 150 kuruşu Eşkins⁶⁵ çiftliğinden ve 150 kuruşu da Hişen köyü⁶⁶ Şeyh zâviyesi çiftliğinden elde edilmişti. Yazıcı maaşı ve muhasebe harcından ibaret olan 40 kuruşluk giderinden sonra, 410 kuruş gelir fazlası bulunmaktaydı.⁶⁷

1848 yılında yıllık gelir toplamı 3.371 kuruştur. Gelirin 2.063 kuruş gibi çok büyük bir kısmı Norgâh köyü aşar bedelinden karşılanmaktaydı. 199 kuruşu Eşkins, 388 kuruşu Hontus ve 721 kuruşu da Karsor⁶⁸ köyünden elde edilmişti. Vakfın giderleri arasında 250 kuruş caminin imamı Hüseyin Efendi'nin ücreti, 500 kuruş Cuma ve bayram günleri harcamalarına ayrılan bölüm, 200 kuruş caminin aydınlatılması için alınan mum parası bulunmaktaydı. Diğer harcamalar sonrası aynı yıl vakfın 1.246 kuruş gelir fazlası kalmıştı.⁶⁹

Evkaf defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla aynı köyde Aşık Dede⁷⁰ veya Aşık Baba⁷¹ Zâviyesi isimli bir de zaviye bulunmaktaydı. 1866 yılında zâviyedar, imam, hatip ve mütevellilik vazifesi Ömer ve Abdulaziz adlı kişiler tarafından idare edilmekteydi. Vakfın Hontus, Eşkins ve Norgâh köyleri aşarından sağlanan senelik geliri 5.758 kuruş, gideri ise 2.758 kuruştur. Vakfın giderleri arasında imam, hatip, zâviyedar ücreti, caminin diğer masrafları ve yazıcı maaşı ile muhasebe harcı gideri bulunmaktaydı.⁷²

⁶¹ Değirmenli köyü - İspir

⁶² BOA., EV.d, nr.12112, s.96.

⁶³ Gölyanı köyü /Pazaryolu

⁶⁴ Pazaryolu ilçe merkezi

⁶⁵ Akbulut köyü- Pazaryolu

⁶⁶ Numan Paşa köyü- İspir

⁶⁷ BOA., EV.d, nr.12112, s.96.

⁶⁸ Petekli köyü.

⁶⁹ BOA., EV.d, nr.13812, s.16..

⁷⁰ 17773 numaralı evkâf defterinde " ... İsbir kazasında Hontus karyesinde kâin Aşık Dede zâviyesiyle Hontus cami'i vakfının zâviyedarı ve imam ve hatibi mütevellisi..." ifadesiyle köyde hem cami hem de zaviye vakfının olduğu ortaya konulmuştur. Bkz. BOA., EV.d, nr.17773, s.102.

⁷¹ BOA., EV.d, nr.17773, s.111.

⁷² BOA., EV.d, nr.17773, s.102.

2-Âşık Baba cami-i şerîfi vakfı:

Cami, İspir kazasının Sabuşi⁷³ Nahiyesi'nde Aşık baba adına inşa edilmiştir. 1843 yılında caminin imam ve hatiplik vazifesi Mehmed Arif tarafından yürütülmekteydi. Tamamı Hontus köyünden karşılanan senelik toplam geliri 540 kuruştur. Giderleri toplamı da 100 kuruş olan vakfın senelik 440 kuruş gelir fazlası vardı.⁷⁴

3- Karoz köyünde çiftlik zâviyesi vakfı:

İspir'in Karons⁷⁵ köyündeki zâviyenin, 1843 yılında zâviyedârlığı ve imamlığını Osman'ın oğulları Mehmed, Ali ve Süleyman müştereken yürütmekteydi. Ali'nin vefatı sonrası hissesi Ahmed oğlu Mustafa'ya tevcih edilmişti. Vakfın aynı köyden sağlanan senelik geliri 145 kuruş, gideri ise 41 kuruştur.⁷⁶

4- Gizkasor köyünde Şeyh Hamdullah cami-i şerîfi vakfı:

İspir'in (كزكا سور) Gizkasor köyünde Şeyh Hamdullah adına yapılan caminin 1843 yılında, imam ve hatipliğini Ahmed Halife yürütmekteydi. Köydeki arpa ve buğday hâsılatından sağlanan yıllık geliri 225 kuruştur. Bu gelirin 150 kuruşu imam ve hatip ücretine ayrılmışken, 50 kuruşu da sair masraflara tahsis edilmiştir. Vakfın 25 kuruş yazıcı maaşı ve muhasebe harcı gideri vardı.⁷⁷ 1866 yılında caminin imam, hatip ve mütevelliliğini İsmail oğlu Mehmed yürütmekteydi. Vakfın Decekrek⁷⁸ köyünden sağlanan hâsılatı 192 kuruş olup, bunun 102 kuruşu giderine ayrılmıştı. Giderleri arasında 72 kuruş imam ve hatip ücreti, 24 kuruş yazıcı maaşı, 6 kuruş da muhasebe harcı kesintisi bulunmaktaydı.⁷⁹

5- Mişankas köyünde Şeyh Hüseyin Efendi zâviyesi vakfı:

Tapu tahrir⁸⁰ ve evkâf defterlerinde İspir'e bağlı olarak görülen Mişankas köyü, 1873 yılında çevresindeki diğer köylerle beraber Bayburt'a bağlanmış ve günümüzde de aynı şekilde idare edilmektedir.⁸¹

1843 yılında zâviyedârlığını Hüseyin, Veli, Dursun ve Halil'in müştereken yürüttüğü vakfın, senelik geliri 150 kuruştur. Toplam 22 kuruş gideri olan vakfın aynı yıl 128 kuruş gelir fazlası bulunmaktaydı.⁸²

⁷³ Nahiyenin adı defterde (صبوشى) şeklinde yazılmış olup, günümüzde bu isimde bir yerleşim yerine rastlanmamaktadır.

⁷⁴ BOA., EV.d, nr.12112, s.96.

⁷⁵ Kümetaş köyü- İspir

⁷⁶ BOA., EV.d, nr.12112, s.96.

⁷⁷ BOA., EV.d, nr.12112, s.97.

⁷⁸ Hacılar köyü- Pazaryolu

⁷⁹ BOA., EV.d, nr.17773, s.127.

⁸⁰ BOA. TT.d. (Tapu Tahrir Defterleri), nr.199, s.94.

⁸¹ Mişankas/Kavakyanı köyü, Hopur/Kurbanpınar, Taht/Taht, Bergici/Dövmekaya, Kormas/Polatlı, Ortugu/Dağtarla, Pazahbun/Alapelit ve Kelenkes/Akçakuzu köyleri ile birlikte 1873 yılında Bayburt'a bağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özger, XIX.Yüzyıl Bayburt, s.213,214.

⁸² BOA., EV.d, nr.12112, s.97.

1848 yılında ise 525 kuruş geliri, 375 kuruş da gideri vardı. Masrafları arasında 300 kuruş zaviyenin yiyecek gideri, 75 kuruş da yazıcı maaşı ve muhasebe harcı bulunmaktaydı.⁸³

1850 yılında geliri 678 kuruş, gideri 75 kuruş⁸⁴ olan vakfın, 1857 ve 1858 yıllarında yine aynı köyden sağlanan iki senelik geliri 1.986 kuruş 20 para, gideri de 1.236 kuruş 20 para idi.⁸⁵

6-Karakoç köyü zaviyesi vakfı:

Günümüzde Pazaryolu ilçesine bağlı olan Karakoç köyünde Şeyh Karakoç tarafından kurulmuştu. XVI. yüzyılda varlığına rastlanan⁸⁶ zaviyenin, 1843 yılında mütevellî ve zâviyedârlığını Hacı oğlu Kör Ahmed yürütmekteydi. Tamamı Karakoç köyünden hasıl olan senelik varidatı 350 kuruştı. Gelirin 225 kuruşu zâviyedâr ücretine, 60 kuruşu yazıcı maaşına ve 15 kuruşu da muhasebe harcı giderine tahsis edilmişti. Vakfın senelik 50 kuruş gelir fazlası vardı.⁸⁷

1848 yılında vakfın iki yıllık toplam geliri 1.123 kuruştı. Bunun yıllık 266 kuruşu Karakoç köyü aşarından, 295,5 kuruşu da Kibas mezrasından karşılanmıştır. Aynı sen hesaplanan iki yıllık gider toplamı ise 727 kuruştur.⁸⁸

1843 yılı ile 1862 yılı arasında gelirdeki bu artışın temel sebebi, varidatın iki yıl hesaplanmış olmasıdır.

7- Şeyh köyünde cami-i şerîf zâviyesi vakfı:

İspir'in Şeyh⁸⁹ köyünde tesis edilen vakfın 1843 yılında imam ve hatipliğini Ahmed Halife üstlenmişti. Vakfın 150 kuruş senelik geliri vardı. Giderleri arasında ise 115 kuruş imamet vazifesi ve 25 kuruş caminin aydınlatılmasında kullanılan mum ücreti ve 10 kuruş da muhasebe harcı ve yazıcı maaşı masrafı bulunmaktaydı.⁹⁰

8- Pazahbun köyü zaviyesi vakfı:

Zaviyenin kurulduğu Pazahbun köyü⁹¹ günümüzde Bayburt iline bağlıdır. Kuruluşu XVI. yüzyıla kadar giden vakfın kurucusu, tahrir kayıtlarında Şeyh Abdi olarak geçmektedir. 1529-1530 tarihli tahrir defterine göre, vakfın geliri Pazahbun ve Mişankas köylerinden sağlanmaktaydı.⁹²

1843 yılında zâviyedârlığını Şeyh Ali ve Emin adlı iki kişi müştereken idare etmekteydi. Pazahbun köyünden sağlanan senelik hâsılatı 125 kuruş, toplam gideri ise 15 kuruştur.⁹³

⁸³ BOA., EV.d, nr.13812, s.16.

⁸⁴ BOA., EV.d, nr.14248, s.5.

⁸⁵ BOA. EV.d., nr.11004, s.12.

⁸⁶ BOA. TTD. nr.199. s. 97

⁸⁷ BOA., EV.d, nr.12112, s.97.

⁸⁸ BOA., EV.d, nr.13812, s.16.

⁸⁹ Defterde Şeyh köyü olarak kayıtlı olan bu köyün Şeyhmus köyü olabileceği düşünülmektedir.

⁹⁰ BOA., EV.d, nr.12112, s.97.

⁹¹ Alapelit köyü- Bayburt

⁹² BOA. TTD. nr.199. s. 95; Kılıç, XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaletinde Vakıflar, s.175.

⁹³ BOA., EV.d, nr.12112, s.98.

1848 yılında ise zâviyedârlığını şeyh Ali bin Salih'in yürüttüğü vakfın, geliri 360 kuruştur. Gelirinin 250 kuruşu yiyecek masrafına, 27 kuruşu yazıcı maaşı ve muhasebe harcı kesintisine ayrılmıştır. Aynı yıl vakfın 83 kuruş gelir fazlası vardır.⁹⁴

Vakfın 1857-1858 yıllarında tamamı Pazahbun köyü aşarından sağlanan iki senelik geliri 720 kuruştur. Zâviyedârlığını Ali adlı şahsın yürüttüğü vakfın gelirinin 220 kuruşu zâviyenin yiyecek giderine, 125 kuruşu muhasebe harcı ve yazıcı maaşı kesintisine ayrılmıştır. Aynı yıl senelik 375 kuruş gelir fazlası vardır.⁹⁵

9- Karakoç köyü cami-i şerif vakfı:

Cami günümüzde Pazaryolu ilçesine bağlı olan Karakoç köyünde inşa edilmiştir. Vakfın 1843 yılı gelir toplamı 650 kuruş olup, bunun 100 kuruşu Varkur⁹⁶ köyündeki bir bağın icarından, 200 kuruşu Koğuns⁹⁷ köyündeki bir bağ icarından ve 350 kuruşu da Eskvan? köyündeki bir bağ icarından karşılanmıştır.⁹⁸

Senelik toplam 460 kuruş gideri bulunmaktaydı. Bunlar arasında 300 kuruş imama ayrılan ücret, 80 kuruş caminin şem-i revgân gideri ve 80 kuruş ta şem-i asel gideriydi.⁹⁹

10- Orsor köyünde mescid zâviyesi vakfı:

Orsor köyü¹⁰⁰ günümüzde Bayburt iline bağlıdır. Evkaf defterinde vakıfla ilgili olarak, "*vakf-ı İsbir'de Orsor karyesinde mescid zâviyesi İsbir kal'asında mescid vakfı dış kal'a pınarı üstünde mescid*" şeklinde bir ibare yer almakta, diğer evkaf defterlerinde bununla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

1843 yılında imamlığını el-Hâc Hüseyin'in yürüttüğü vakfın Orsor ve Kânesor¹⁰¹ köylerinden elde edilen senelik hasılatı 125 kuruş, gideri ise 15 kuruştur.¹⁰²

11- Fısırik köyünde Sultan Süleyman Han Camii Vakfı:

İspir'in Fısırik köyündeki¹⁰³ caminin 1843 yılında hatipliğini Ahmed oğlu El-Hâc Abdurrahman üstlenmişti. İmamlığını ise Abdurrahman oğlu Mustafa yürütmekte iken, vefatı dolayısıyla bu görev el-Hâc Abdurrahman'ın üzerine tevcih edilmiştir. Vakfın aynı yıl Vankoru köyünden karşılanan geliri 180 kuruştur. 15 kuruş yazıcı maaşı ve muhasebe harcı gideri vardır.¹⁰⁴

⁹⁴ BOA., EV.d, nr.13812, s.12.

⁹⁵ BOA. EV.d., nr.11004, s.12.

⁹⁶ Güllübağ köyü - İspir

⁹⁷ Çakmaklı köyü-İspir

⁹⁸ BOA., EV.d, nr.12112, s.97.

⁹⁹ BOA. EV.d., nr.11004, s.11.

¹⁰⁰ Yoncalı köyü

¹⁰¹ Kânesor köyü- Koç köyü / İspir

¹⁰² BOA., EV.d, nr.12112, s.98.

¹⁰³ Devedağı köyü - İspir

¹⁰⁴ BOA., EV.d, nr.12112, s.98.

1862 yılında imam ve hatipliğini Mehmed Şerif Efendi yürütmekteydi. Vakfın, Kilise Kapusu ve Vankor köylerinden sağlanan 1862 yılı geliri 684 kuruştur. Bunun 284 kuruşu personel giderine, 100 kuruşu yazıcı maaşı ve muhasebe harcı kesintisine ayrılmıştı. Aynı yıl vakfın 300 kuruş gelir fazlası bulunmaktaydı.¹⁰⁵

12- Muhşin köyünde zâviye vakfı:

İspir'in Muhşin köyünde¹⁰⁶ bina edilmiş olan zâviye vakfının 1843 yılında mütevellilik ve zâviyedârlık vazifeleri Mustafa adlı kişi tarafından idare edilmekteydi. Mustafa'nın geride evlat bırakmadan ölmesi üzerine bu görev, aynı köyden Memiş Mehmed'e tevcih edilmişti. Vakfın senelik geliri 150 kuruş, gideri 37,5 kuruş ve gelir fazlası 112,5 kuruştur.¹⁰⁷

13- Hişen köyünde Numan Paşa cami-i şerîfi vakfı:

Cami İspir'in yakınlarında eski adı Hişen yeni adı Numan Paşa olan köydedir. XVIII. yüzyıl ortalarında Yeniçeri Ağalığı da yapmış olan Numan Ağa tarafından inşa edilmiştir. Caminin kitabesinden 1812 yılında onarım gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁰⁸

Evkaf defterinde vakfın adı *vakf-ı cami-i şerîf-i Numân Ağa bin Ebu Bekir Paşa der karye-i Hişen* şeklinde kayıtlıdır.

1857 tarihli evkaf muhasebe defterinde vakfın, yirmi yıllık muhasebesi çıkarılmıştır. Buna göre, caminin senelik geliri 3.930 kuruş, yirmi yıllık toplam geliri ise 78.600 kuruştur. Caminin yıllık giderleri toplamı 1.020 kuruş olup, bunun 400 kuruşu cami imamının ücreti, 180 kuruşu aydınlatmada kullanılan şem-i revgan ve şem-i asel masrafına ayrılmıştı. Bundan başka diğer giderler arasında caminin tamirat ve hasır masrafı ile camiye ait değirmenin tamirat gideri yer almaktaydı. Vakfın yirmi yıllık muhasebesine göre toplam giderleri 59.850 kuruştur. Yine bu aralıkta elde edilen gelir fazlası ise 18.750 kuruştur.¹⁰⁹

DEĞERLENDİRME

Türk-İslam dünyasında vakıfların ortaya çıkışı meselesi üzerinde birbirinden farklı birçok fikir ileri sürülmüştür.¹¹⁰ Oryantalistlerin ortaya attığı nazariyeler bir tarafa, vakıfların özellikle Osmanlı toplumunda oynadığı rol hakikaten incelemeye değer bir alandır. Günümüzde devlet eliyle gerçekleştirilen birçok yatırımların, klasik Osmanlı toplumunda vakıflar yoluyla uygulama alanı bulduğu bilinen bir gerçektir. Yine vakıfların sadece devlet merkezi ve yahut büyük

¹⁰⁵ BOA., EV.d., nr.17737, s.6.

¹⁰⁶ Öztoprak köyü

¹⁰⁷ BOA., EV.d., nr.12112, s.98.

¹⁰⁸ Aktemur; Kukaracı, *Kültür Varlıkları İle İspir*, s.79.

¹⁰⁹ BOA. EV.d., nr.11004, s.11.

¹¹⁰ Vakfın menşei ile ilgili olarak oryantalistler tarafından ortaya atılan nazariyeler arasında, devlet menfaati nazariyesi, Bizans hukuku menşei nazariyesi, Roma hukuku nazariyesi, aksül-amel nazariyesi gibileri öne çıkan fikirlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s.64-68.

şehirlerde tesis edilen ve yalnızca toplumun küçük bir kesimine hizmet veren müesseseler olmadığı aşikârdır. Osmanlı başkentinin kilometrelerce uzağında, küçük bir Anadolu kazası olan İspir'de sayıları onları bulan vakıfların varlığı bu hususu doğrular niteliktedir.

Bilindiği üzere vakıfların hem dinî, hem sosyo-kültürel ve hem de ekonomik yönleri bulunmaktadır. Temelinde hayırseverlik duygusunun var olduğu inancı, ekonomik gücü bulunan insanları vakıf kurmaya teşvik eden en önemli unsurların başında gelir. Vakıfların toplum ekonomisine en önemli katkısı, onlarca insanın belki daha büyük şehirlerde yüzlerce insanın istihdamına imkân vermiş olmasıdır. İspir'de varlığı saptanan on altı vakıfta ortalama ikişer kişinin istihdam edildiği düşünüldüğünde, yaklaşık otuzun üzerinde insana bir iş sahasının sağlanmış olması önemli bir gelişmedir. İspir vakıflarında, çoğunlukla mütevellî, imam, hatip, müezzin gibi idarî ve dinî görevliler yer almıştır. Bazı vakıflarda zaviyedârlık işleri müştereken idare edilmiştir. Bazı vakıflarda ise tek bir şahıs, imam, hatip ve mütevellilik vazifesinin üçünü birden üstlenmiştir.

Şüphesiz vakıfların diğer önemli bir yönü de, vakıf eserlerinin varlıklarını günümüze kadar devam ettirmelerini sağlamış olmalarıdır. Kuruluşu 13.yüzyıllara kadar eskiye giden camilerin bugün ayakta kalabilmelerinde vakıfların rolü yadsınamaz niteliktedir.

Zaviye vakıflarının toplum eğitiminde önemli rol üstlendikleri de yine bilinen bir gerçektir. İspir vakıfları arasında bulunan ve her biri ayrı bir köyde hizmet veren zaviyelerin, yöre halkına önemli faydalar sağladığı muhakkaktır. Defterlerde de açıkça belirtildiği üzere, zaviye gelirlerinin büyük bir kısmı ayende ve revende (gelip-giden) olarak tanımlanan misafirlerin ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir.

Son olarak göze çarpan bir husus ta incelenilen dönemde İspir vakıflarının büyük çoğunluğunun senelik gelir fazlası bulunmasıdır. Bu durum

XIX. yüzyıl ortalarında İspir kazasındaki vakıfların ekonomik olarak sıkıntılı bir dönem yaşamadıklarını göstermesi bakımından son derece önemli görülmektedir.

Abstract

Waqfs were very important institutions which undertook very important responsibilities in the Ottoman socio-economic life. They served in many fields like education, health and culture.

In this frame, the waqfs were formed in İspir that had a deep history and entered to the Ottoman rule in 16th century. The buildings, history of some goes back until 13th century, have been able to survive up to now thanks to the waqfs. In this article, sixteen waqfs which existed in İspir in 19th century were detected in waqf registrations. Income-expenditure conditions and number of employees were comprehensively undertaken.

Key Words: *Waqf, İspir district, social structure, 19th century.*

Kaynakça

Arşiv kaynakları:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nezaret Sonrası Evkaf Defterleri (Ev.d), nr. 11004.
BOA.EV.d., nr.12112.
BOA.EV.d., nr. 13812.
BOA.EV.d., nr. 14248
BOA.EV.d., nr.17684.
BOA.EV.d., nr. 17737.
BOA.EV.d., nr. 17773.
BOA. Erzurum Ayniyât Defterleri, nr.833.
BOA. İrade Dahiliye (İ.DH.), nr. 83765.
BOA. Meclis-i Vükelâ (MV), nr. 33/20.
BOA. Tapu Tahrir Defterleri (TTD), nr.199.
BOA, 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), Ankara 1997.
Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye (DS) 1283.

Kitap ve makaleler:

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988.
AKTEMUR, A.Murat; Kukaracı, İ.Umut, *Kültür Varlıkları İle İspir*, Erzurum 2004.
Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügâtı*, I, İstanbul 1314.
AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri 1535 - 1566*, Ankara 1998.
BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sayı II, Ankara 1942, s. 279-304.
BAŞAR, Fahmeddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara 1997.
BEYGU, Abdurrahim Şerif, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936.
ÇAĞLAYAN, Mustafa Yılmaz, *Şu Bizim İspir*, Erzurum 1981.
Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, (haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul 1999.
HAMILTON, William J., *Researche in Asia Minor, Pontus, and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology*, London 1842.
Herodotos, *Herodot Tarihi*, (çev. Müntekim Ökmen) , İstanbul 1991.
Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihannûma*, İstanbul 1145.
KAYABALI, İsmail; Arslanoğlu, Cemender, *Beş Nehir (Çoruh, Kür, Aras, Dicle ve Fırat) Boyunun Türklüğü*, I, Ankara 1990.
KAYAOĞLU, İsmet, "Vakfın Menşei Hakkında Görüşler" *Vakıflar Dergisi*, sayı XI, Ankara 1976, ss.49-56.
KILIÇ, Ümit, XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaletinde Vakıflar, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2005.
KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1998.
KONUĞU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyet Erzurum*, Ankara 1992.
KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960.
KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukukî ve Tarihi Tekâmülü", *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, (yayına hazırlayan Orhan F.Köprülü), Ankara 2005.

- KÖSE, Abdullah, *İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1991.
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, *Ortaçağ'da Erzurum (V-XV. Yüzyıllar)*, Erzurum 2007.
- Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, (çev.Tanju Gökçöl), İstanbul 1998.
- KUBAN, Doğan, "Anadolu Türk şehri", VD.,sayı VII., İstanbul 1968, ss.53-73.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.
- MİROĞLU, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975.
- ÖZGER, Yunus, *XIX. Yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı)*, İstanbul 2008.
- ÖZGER, Yunus, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İspir ve Köylerinin Nüfusu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, yıl 14, sayı 34, Erzurum 2007, ss.275-294.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993.
- SÜMER, Faruk, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1998.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2004.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, cilt V, sayı 19, Ankara 1941, ss.277-288.
- ÜNSAL, Veli, *Eskiçağ'da İspir ve Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Master Tezi, Erzurum 2000.
- ÜNSAL, Veli, *Tarihi ve Arkeolojik Yönüyle Bayburt-İspir-Yusufuli Çoruh Havzası*, Trabzon 2006.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003.

Eklr:

Belge-1- 1843 Yılında İspir Kazası ve Köylerindeki Vakıfları Gösterir Evkâf Defteri, BOA. EV.d., nr.12112.

The image displays four handwritten Ottoman-era documents, likely land and vakıf records. Each document is headed with 'Dünya İspir Vakıf Defteri' (World İspir Vakıf Register). The documents are arranged in a 2x2 grid. Each document contains a table with columns for 'Yıllık Gelir' (Annual Income), 'Vakıf Sahibi' (Vakıf Owner), and 'Vakıf Adı' (Vakıf Name). The entries are written in Ottoman Turkish script. The documents also include various handwritten notes and signatures, some of which are dated. The first document (top-left) has a page number '47' in the top left corner. The second document (top-right) has a page number '48' in the top left corner. The third document (bottom-left) has a page number '49' in the top left corner. The fourth document (bottom-right) has a page number '50' in the top left corner. The documents are written on aged, slightly yellowed paper.

Yıllık Gelir	Vakıf Sahibi	Vakıf Adı
1000	...	...
500	...	...
150	...	...
1450	...	...

Yıllık Gelir	Vakıf Sahibi	Vakıf Adı
1000	...	...
500	...	...
150	...	...
1450	...	...

Yıllık Gelir	Vakıf Sahibi	Vakıf Adı
1000	...	...
500	...	...
150	...	...
1450	...	...

Yıllık Gelir	Vakıf Sahibi	Vakıf Adı
1000	...	...
500	...	...
150	...	...
1450	...	...

Belge:2- 1857-1858 Yıllarında İspir Kazası ve Köylerindeki Vakıfları Gösterir Evkâf Defteri, BOA. EV.d., nr.11004.

The image displays two pages of a handwritten document, likely a register of charitable endowments (evkâf defteri) for the years 1857-1858 in İspir. The document is written in Ottoman Turkish script. The left page is numbered '11' in the top left corner. Both pages feature several sections of text, each separated by horizontal lines. These sections contain lists of names, numbers, and other details, which appear to be records of different endowments or properties. The handwriting is clear and legible, though some parts are slightly faded. The overall layout is organized and systematic, typical of official records from that period.